

«Економічний менталітет» сучасної особистості: міф чи реальність

Прутська Є., канд. економ. наук, доцент (Вінницький філіал Київського торгово-економічного інституту);

Корнієнко В. О., канд. істор. наук, доцент (Вінницький Державний технічний університет)

Багатьох сьогодні цікавить питання, в якій мірі ринкова економіка західного зразка і радикальні реформи, що спрямовані на її втілення, відповідають слов'янській специфіці і насамперед особливостям слов'янської (у тому числі української) людини. Серед важливіших чинників, що визначають успіх чи невдачу будь-яких перетворень в суспільстві, є культурні традиції народу. Адже реформуючи економіку, ми насамперед маємо справу з людиною, її постійним компонентом. Тому ментальність народу, його філософсько-моральні категорії, релігійні цінності мають дуже велике значення, викликаючи у різних народів прагнення до різних життєвих цілей і цінностей і, як наслідок, різну мотивацію до праці. Тобто можна сказати, що менталітет, економічна свідомість в певній мірі визначають економічну поведінку людини.

Душа східнослов'янських народів, до яких належить українська нація, визначається християнською за своїм духовним змістом, точніше кажучи, православною. Спробуємо дослідити, яким чином впливає цей компонент на економіку країни. В контексті проблеми, що розглядається, цікавою вбачається точка зору доктора теології і канонічного права Георга Бласко. Він пише: «Протестантские страны, все без исключения, идентичны с высоко-развитыми в экономическом отношении странами; нехристианские, кроме Японии, со слабо-развитыми; католические и православные, исключая коммунистические, со среднеразвитыми. Это говорит о том, что жизнеспособность экономики, по-видимому, имеет какое-то отношение к религии» (1). Ці відмінності, на його думку, є наслідком різних ціннісних орієнтацій у представників різних конфесій.

Дійсно, загальновідомо, що «трудова етика» реформатора Жана Кальвіна започаткувала підвалини сучасного капіталізму, схвалюючи чесну працю, накопичення, економію, відповідальність, бережливість. Розвиваючи цю тему, М. Вебер підкреслював важливість моральних основ капіталізму, згідно з якими збільшення власного капіталу є не просто практичною мудрістю але й моральним обов'язком людини. Процвітання «діла» стає головною метою. Дисципліна обов'язку при капіталізмі стає внутрішньою

потребою. Носіями капіталістичного духу при становленні капіталізму, — підкреслював М. Вебер, — є не купці, а ремісники (2). За умов «працюючого» капіталізму відповідний дух відтворюється автоматично, але започаткований він був, на думку М. Вебера, особливостями пуритансько-кальвіністської доктрини, згідно якої успіх людини в житті — безперечне свідчення того, що Бог обрав його душу для вічного спасіння.

Гіпотеза М. Вебера про зв'язок духу капіталізму з протестантською етикою, як будь-яка наукова гіпотеза, не є безперечною. Її критики, наприклад, вказували на те, що основні риси економічної етики, які М. Вебер відносить до пуританської традиції, існували вже у середньовічних гільдіях за три сторіччя до Реформації. Проте, в історії українського економічного менталітету відсутні як протестантський, так і цеховий вплив.

Більшість дослідників зазначає, що православній традиції притаманне протиставлення мирського і духовного з пріоритетом другого над першим (див., наприклад, «Філософію хозяйства» С. Булгакова). Ідеалом є відсутність грошей, в іншому випадку, немає потреби у Господі, тим більше, що краще не піклуватися про гроші, а радісно любити інших. Духовні витoki православної моралі уходять у греко-римську античність і раннє християнство, де вся «євразійська культура» як історичний філософський феномен має своє первісне коріння.

Наприклад, візантійський земельний кодекс (V-VI ст. н. е.), що безпосередньо вплинув на еволюцію правових і моральних норм східних слов'ян, чітко зафіксував ставлення суспільства до жебраків у статті 61. Її зміст такий: «Входящие в чужие виноградники и смоковничные рощи ради того, чтобы поестъ, пусть будут безнаказанны: если же ради воровства, пусть будут наказаны битьем и лишены одежд» (3). Це повністю контрастує з принципом Заходу: «Мій дім - моя фортеця», що ілюструє байдужість до чужих проблем. В стародавній Русі жебрацтво вважалося не стільки суспільним пороком, скільки засобом духовного виховання народу. «Человеколюбие на деле означало нищелюбие».

Геній російського народу Л. Толстой в бесіді із старцем Оптиної пустелі Амвросієм говорив: «Нищенство — это совершенство» (4). Американський вчений Майкл Маккібен — автор ряду робіт з християнства, аналізуючи процеси економічного життя пострадянських держав, вказує, що «західне уявлення про людину складалося у відриві від східного (православного) і тому воно неповне» (5). Порівнюючи західний і дореволюційний російський шляхи розвитку, він дійшов висновку: «Правда криється в тому, що світосприйняття росіян має свою специфіку, яка уходить корінням в православство. Це коріння спостерігається у боротьбі «заможних»

і «незаможних» у XV ст., і саме на основі повернення до цього коріння відбудеться відродження дійсно російських цінностей. Тільки тоді в Росії заявиться ринкова економіка, але вона може відрізнятись від того, чого ми очікуємо». Ці висновки значною мірою можна розповсюдити і на українську націю. Проте, крім релігійної етики суттєве значення для ринкової поведінки має формальна етика, тобто етика правил.

Як відомо, ринкова економіка відрізняється в першу чергу тим, що стосунки між агентами мають в ній безособовий, формалізований характер. Учасники економічної системи звертаються не до гуманності, а до власного інтересу один одного. Важливішою рисою ідеології західного капіталізму є індивідуалізм, який проявляється не тільки в економіці, але і в індивідуалістичному характері західної філософії, літератури, мистецтва. Опорами, що забезпечують стійкість і соціальну солідарність в суспільстві індивідуалістичного типу, є сім'я і церква. В цьому плані український економічний менталітет ближчий до західного ніж, скажімо, російський, який завжди мав колективістський характер.

Багато дослідників зазначають такі риси російського економічного менталітету, як общинність, соборність, артельність, кооперація тощо. Українська нація в цілому більш індивідуалістична, ніж російська. Проте, в системі, що базується на індивідуалізмі, велику роль відіграють формальні правила, обов'язкові для кожного учасника господарської діяльності. Від людини — суб'єкта ринкової економіки вимагається насамперед повага до цих правил (і до права в цілому), бо не маючи легітимності у масовій свідомості, вони не зможуть забезпечити безперебійного функціонування ринкової системи. Таким чином, раціональний аспект ринкової поведінки логічно пов'язаний з її етичним аспектом. Раціональна поведінка можлива лише в передбачуваному середовищі, а таким його робить дотримання певних правил. В умовах традиційно притаманної українському суспільству нерозвиненої правосвідомості, морального, проте, не правового ставлення до закону і права ринкова економіка не може повною мірою скористатися перевагами, що пов'язані із вільною конкуренцією.

Український етнос (грец. — суспільний звичай) зорієнтований скоріше на особисті переваги і відносини між людьми. В цих умовах домінуючими в економіці стають особисті відносини, завдяки яким окремі фірми, банки, директора підприємств, цілі галузі, формально маючи рівні права, фактично знаходяться в нерівному становищі. Зокрема, держава, яка має контролювати виконання всіма учасниками правил гри, стала в нашій країні головним джерелом отримання надприбутків для окремих фірм та індивідів. За роки реформ в Україні досить швидко з'явилися значні накопичення. В суспільній

свідомості походження цих капіталів в переважній більшості кримінальне і створені вони були переважно одним шляхом: з санкції або при безпосередній підтримці держави. Наслідки аморальності держави, що проявляються у тому числі і в економічній поведінці людей, мають безпосереднє втілення у важливіших сферах економічного життя суспільства.

Насамперед це стосується відношення людей до виплати податків і виправдання суспільством ухилення від них. В українському суспільстві, яке постійно потерпає від неможливості наповнити доходну частину бюджету, зовсім не відчувається засудження або негативного ставлення до тих, хто ухиляється від уплати податків. Така поведінка вважається нормою, адекватною реакцією на дії держави. В США, як відомо, якщо політика звинувачено в незаконному отриманні грошей, він публікує свою податкову декларацію, щоб зняти з себе звинувачення. В Україні, проте як і в більшості інших постсоціалістичних країн, такий доказ неотримання грошей викликав би лише сміх. Безперечно, така податкова мораль значно ускладнює побудову соціального ринкового господарства в нашій країні. Проте, слід визнати, що вона є об'єктивно зумовленою. На наш погляд, коріння сучасної соціально-трудової пасивності міститься в мисленні людей, тісно пов'язаному з укладом їхнього життя, а також економічними традиціями народу.

В широких верствах нашого суспільства сформувалась установка на передачу своїх повноважень для прийняття рішень «верхівці». Крім цього, інертність, пасивність, байдужість до перевищення владою своїх повноважень для багатьох поколінь нашого народу стали звичними. В нашому суспільстві історично сформувався стереотип підневільної праці, з його довготерпінням, очікуванням блага зверху, пошуками «доброго царя» або гарного хазяїна. Якщо такий керівник з'являється, народ з легкістю вибачає йому порушення законів, формуючи тим самим чергового диктатора.

Важко не погодитись з думкою професора Антоненка Л., який пише: «Ожидание постоянной помощи сверху, спасение себя извне (раньше от царя и Бога, теперь от столиц и иностранных благодетелей и инвесторов) не мобилизует собственные духовные и профессиональные силы людей на активное преобразование своей жизни, а лишь настраивает на выжидание и долготерпение» (6). Світовий досвід вчить, що правопорядок будь-якого народу спирається на його традиції і духовні цінності. Стара мудрість наголошує «Колесо майбутнього може котитися лише на осі традицій».

Цю обставину завжди треба враховувати при проведенні економічних реформ. Не можна механічно перенести чужий досвід, ігноруючи роль головного елемента виробничих сил — людину, яка є досить консервативною. Знадобиться поступове вростання в нове мислення, щоб

зрозуміти складність конструкції сучасної економіки і суспільства, і здійснювати поступові реформи в напрямку створення відкритого ринкового суспільства. Тільки за умов поступового, еволюційного розвитку організаційно-правова і соціально-психологічна складові інституційної системи суспільства змінюються паралельно. Необхідний час, щоб сформувалось розуміння правил людського співіснування, згідно якому, кожна людина в першу чергу несе відповідальність за саму себе і поважає свободу іншого.

Отже, перед державою постає завдання виробити рамочні умови для сприяння загальному добробуту. Будь-яке суспільство потребує обмежень. Без правил гри, без традиції, без повного консенсусу або норм поведінки жодне суспільство не може існувати. Тому мистецтво політики полягає в тому, щоб стимулювати розвиток тих інститутів, які спрямовують особисті інтереси людей в корисному для всього суспільства напрямку.

Література

1. Мюллер-Армак. Экономическое чудо или экономическая загадка? Социальное рыночное хозяйство и его применение. В кратком изложении Г. Бласко. — Киев, 1992. — С. 27.

2. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 70-95.

3. Византийский земледельческий закон. — Ленинград, 1984. — С. 119.

4. Игумен Андронник (Трубачев). Преподобный Амвросий Оптинский. Жизнь и творения. Издание Спасо-Преображенского Валаамского монастыря. — 1993. — С. 104.

5. Маккибен. Постсоветская экономика: какой она будет?// МЭи-МО. —1992. — № 6. — С. 77.

6. Антоненко Л. Мягкая составляющая в мировой экономике // МЭи-МО. —1997. —№1. — С.81.